

МИЛАН ШИПКА

САВРЕМЕНА СРПСКОХРВАТСКА СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКА НОРМА У СВЈЕТЛУ ЈЕЗИЧКЕ И ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ У БиХ

У посљедњих петнаест година — или, тачније, од сарајевског конгреса југослависта (септембра 1965) до данас — српско хрватски стандардни језик био је у нас предмет интензивног стручног и друштвеног интересовања. У том времену написани су бројни радови у којима се освјетљавају настанак, развој и савремене друштвене, односно културне функције такозване „стандардне новоштокавштине“ (1, 19). Вођене су и стручне расправе (па и оштре полемике) о јединству савременог српскохрватског стандардног језика, његову мјесту на лествици славенских стандардних језика, варијантама и „зоналним појавама“ (2, 35), кодификацији, односно прекодификацији норме у смислу њеног осавремењивања итд. У исто вријеме друштвени чиниоци у социјалистичким републикама на српскохрватском језичком подручју посвећују изузетну пажњу идејно-политичким питањима стандардног језика и његовој употреби — прије свега у школама и средствима јавног информисања. Тако је у СР Босни и Херцеговини од 1967. до 1974. године усвојено чак седам друштвених и стручних докумената о књижевном језику и књижевнојезичкој политици у тој републици (10); у СР Србији о актуелним питањима српскохрватског језика расправљало се посебно (1978. и 1979) на двије проширене сједнице Комисије Председништва ЦК СКС за идејно деловање СК у култури (12); у СР Хрватској дјелује Комисија за језична питања, као стручни савјетодавни орган Секретаријата за образовање, науку, културу и физичку културу Извршног вијећа Сабора, а форуми друштвено-политичких организација те републике у више су се прилика бавили актуалном језичком проблематиком. Сличних расправа било је и у СР Црној Гори.

Све то потврђује у науци (социолингвистици) већ одавно утврђене истине: да је стандардни језик — као инструмент културе и цивилизације одређене (национално хомогене или нехомогене) друштвене заједнице — у исто вријеме и лингвистички и друштвени феномен, да је језичка стандардизација прије свега *друштвени чин* (13), да „основни проблем нормирања књижевног језика није... лингвистичке, него друштвене природе” (2, 60) те да, према томе, стандардни језик и језичка стандардизација (поготово у вишенационалним друштвеним заједницама каква је наша) није, нити по својој природи може бити, „уско стручно” или „чисто лингвистичко” питање. Према познатој схеми Ајнара Хаугена, од четири аспекта језичке стандардизације (селекција норме, кодификација форме, разрада функције и прихватање од стране друштва), два су аспекта, и то она најпресуднија (селекција норме и њено прихватање), директно друштвено условљена, што значи да зависе од конкретних друштвених околности у којима се остварују.

Да стандарднојезичка проблематика није лишена ни чисто политичких елемената, најбоље показују полемике наших лингвиста, у којима доминира управо политичка, а не лингвистичка терминологија и аргументација. Политичка актуелност те проблематике у нас потврђује се и у документу друштвено-политичких организација у БиХ, у коме, поред осталог, стоји да се у разматрању књижевнојезичке ситуације у Босни и Херцеговини мора увијек полазити: „1. од лингвистичких чињеница и 2. од постојеће друштвено-политичке констелације и интереса свих народа који живе у овој Републици” (10, 34).

У досадашњим расправама, стручним радовима и друштвеним документима о савременом српскохрватском стандардном језику назначени су готово сви актуелни проблеми кодификације и функционисања стандарднојезичке норме на српскохрватском језичком подручју. То су:

— однос савременог стандардног језика према Вукову писаном узусу и, с тим у вези, потреба „модернизације граматичког канона” (5, 3);

— утврђивање узора или репрезентаната савремене стандарднојезичке норме: могу ли то бити народни говори уже основице стандардног језика, језик писаца, тачније — „добрих писаца” (4, 16; 7, 12), језички израз престижних, урбаних центара, односно образованих представника друштва и језик средстава јавног информисања, који чини „безбојни репрезентативни просјек”, или норме књижевног језика увијек треба изводити „из његове првобитне кодификације... аутономно од говорних навика” (8, 23);

— кодификација норме писаног и усменог језика (сличности и разлике);

— поступак, односно процедура кодификације: нужност претходне дескрипције и касније друштвене верификације кодифициране норме;

— функционисање система норми у појединим стилевима стандардног језика;

— аутономија стандардног језика и однос према дијалекатској основици;

— однос варијаната према цјелини стандардног језика, њихов међусобни однос и, посебно, варијантске норме према укупности норми стандардног језика;

— слобода индивидуалног избора језичких изражајних средстава и „превођење”, „варијантизација”, или, тачније: варијантска адаптација, прилагођавање текстова у оквиру српскохрватског стандардног језика;

— право на утврђивање језичког стандарда, тј. питање ко треба, или који центар, односно који центри треба и могу да судјелују у кодификацији и прекодификацији савремене српскохрватске стандарднојезичке норме и на који начин, итд.

О свим овим проблемима у Босни и Херцеговини постоје образложена стручна мишљења и мјеродавне стручне оцјене, тј. јасно дефинисано опредјељење, што је за стандардизацију као „свјесну и планску акцију” и друштвени чин веома значајно.

Прилика и ограничено вријеме не допуштају нам шире експликације, па ћемо се стога ограничити само на најнужнија обавјештења о погледима на савремену српскохрватску стандарднојезичку норму из босанскохерцеговачке перспективе.

У приступу савременој српскохрватској стандарднојезичкој норми у Босни и Херцеговини полази се од следећег низа чињеница, које се овдје сматрају „ноторним” и готово аксиоматским, мада су више пута образлагане и документоване (6, 14):

1. Српскохрватски језик као дијасистем посебан је језик у породици словенских језика; тим језиком као матерњим говоре припадници четири народа (Срби, Хрвати, Муслимани и Црногорци) и извјестан број припадника других народа у СФРЈ (Јевреји, нпр.), као и оних који се нису национално изјаснили, а у свакодневној се комуникацији служе само српскохрватским језиком.

2. Савремени српскохрватски стандардни језик, формиран у 19. стољећу избором новоштокавске језичке норме као основе и кодифициран с ослоном на језик народне поезије и штокавску књижевну традицију (у Дубровнику, Далмацији, Босни, Славонији и другим крајевима) један је, иако не јединствен, стандардни језик, који служи као заједнички инструмент културе и цивилизације четири поменуте нације.

3. Варијанте, односно стандарднојезички изрази појединих социокултурних средина, настале су „као посљедица увођења новоштокавске стандардне норме на културно, национално и дијалекатски изразито издиференцираном подручју” (8, 21), а њихово одржавање данас објективно условава постојање четири

социокултурне средине, које су конституисане као шире друштвено-политичке заједнице (републике), с различитим националним саставом, историјом, традицијом и другим специфичностима, и, што је с лингвистичког становишта најважније, са згуснутијом мрежом стандарднојезичке комуникације унутар својих граница (школство с посебним системом уџбеничке и приручне литературе, средства јавног информисања, политичке, културне и научне институције, представничка тијела, администрација и др.). Све то заједно, и поред отворености наших средина једних према другима и живе међусобне комуникације, чини реалну друштвену основу варијантске структуре, односно нехомогености савременог српскохрватског стандардног језика.

4. Варијанте, односно стандарднојезички изрази, категорије су другог реда, субординиране појму *стандардни језик*, па се стога у разним класификацијама не могу посматрати у истој равни с другим стандардним језицима (то једнако вриједи за српскохрватски стандардни језик и његове варијанте, као и за остале нехомогене стандардне језике).

5. Стандардни језик у Босни и Херцеговини (који се означава и термином *босанскохерцеговачки стандарднојезички израз* или *стандарднојезички израз српскохрватског, односно хрватско-српског језика који се употребљава у Босни и Херцеговини*) специфичан је тип српскохрватског, односно хрватско-српског стандардног језика, национално неодредив (тј. не може се одредити ни као српски, ни као хрватски, ни као муслимански, него је у исто вријеме и српски и хрватски и муслимански, што се, поред осталог, изражава и у одбијању једночланих назива језика у службеној употреби и инсистирању на традиционално устаљеном неутралном називу *српскохрватски*, или према слободном избору, *хрватско-српски језик*); варијантски је неодредив (тј. не може се означити као зона ове или оне варијанте нити се може објашњавати варијантским приступима), отворен је утицајима из других средина на српскохрватском језичком подручју и у сталном, живом контакту с новоштокавском говорном базом те је стога знатно динамичнији, а у погледу норме еластичнији од варијантских изрази. Иако је мање конзистентан од источне и западне варијанте, босанскохерцеговачки стандарднојезички израз је ипак релативно стабилан, има своју физиономију, а у функционалном смислу и исти ранг као и стандарднојезички изрази других социокултурних средина на српскохрватском језичком подручју (без обзира на то одређују ли се као варијанте или не).

Ови погледи, као темељна оријентација у језичкој стандардизацији, заснивају се на уважавању друштвених и лингвистичких критерија, односно на реалном приступу језичкој и друштвеној стварности, што значи да проистичу из самог друштвеног бића СР Босне и Херцеговине.

Босна и Херцеговина је, наиме, социјалистичка република с изразито вишенационалним саставом становништва. Према попису 1971. године, у овој републици живи 1.482.430 Муслимана

(39,6%), затим 1,393.148 Срба (37,2%) и 772.491 Хрват (20,6%). Насупрот националној хетерогености, Босна и Херцеговина је језички најхомогенија република на српскохрватском језичком подручју и у Југославији. Сви њени говори припадају штокавском дијалекту новијега типа, а знатан дио тих говора чини ужу основицу савременог српскохрватског стандардног језика. Три једнојезичке нације чине 97,4% укупног броја становника Републике. Ако се томе додају и остали припадници тога језика (Црногорци који живе у БиХ, Југословени и др.), излази да једним језиком, без изразитих дијалекатских разлика, говори као матерњим чак 99,5% становника.

За процјену стандарднојезичке ситуације и разумијевање књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини веома су значајне још и ове чињенице:

Припадници трију нација у БиХ нису територијално издијељени. Од 110 комуна само су 3 или 4 једнонационалног састава, и то опет не 100%. На осталим подручјима живе измијешани Срби, Хрвати и Муслимани — нарочито у урбаним центрима. У Босни и Херцеговини, даље, нема посебних муслиманских, хрватских или српских националних институција (просвјетних, културних или политичких): нема националних матица, школа, културно-умјетничких друштава, читаоница, часописа и сл., како је било у прошлости и какве институције имају припадници народности (Украјинци, Пољаци, Талијани и др.). Све су те институције заједничке, па је онда и природно да овдје не постоје посебни национални стандарднојезички изрази, него заједнички босанскохерцеговачки стандарднојезички израз у колективној употреби. Овоме треба додати и заједнички живот током вијекова, што је све, и поред национално-конфесионалних дивергенција, у писаном језику морало давати нешто заједничко. У том смислу дјеловала је и кодификација норме у вријеме аустроугарске окупације (1878—1918).

У таквој друштвеној и језичкој ситуацији заснована је почетком седамдесетих година (1970—1971) специфична књижевнојезичка политика у БиХ, чији су суштински ставови најпрегнантније изражени у сљедећа четири принципа:

„1. прихватање хрватскосрпског, односно српскохрватског књижевног језика као једног језика са свим разноликостима и варијантним разликама.

2. отвореност према позитивним културним и језичким утицајима из свих република и свих културних средина нашег језичког подручја;

3. његовање аутохтоних (или, тачније: аутентичних — М. Ш.) књижевнојезичких и културних вриједности, које су заједничко благо свих народа БиХ и чине мост међу њиховим културама, тј. инсистирање на ономе што нас повезује и зближава и

4. пуна слобода индивидуалног избора језичких изражајних средстава, без обзира на њихову варијантску маркираност у другим срединама.” (10, 36).

На тим се принципима темељи цјелокупна лингвистичка активност у СР Босни и Херцеговини, па тако и однос према стандарднојезичкој норми и њеним функцијама у културном и уопће јавном животу Републике.

У складу с принципом језичког заједништва, у Босни се и Херцеговини прихвата заједничка српскохрватска стандарднојезичка норма, без обзира на то је ли у прошлости кодифицирана заједнички или посебно и у којој мјери одговара узвелној норми у БиХ. Колективни стандарднојезички израз у овој републици конституише се релативно устаљеном и спонтаном селекцијом нормом допуштених варијацијских могућности (према традицији, дијалекатској основици, језичком осјећању и другим критеријима). Језичку стварност у Босни и Херцеговини карактерише и шароликост индивидуалних израза, што је резултат потпуно слободне индивидуалне селекције ријечи, облика и ортографских дублета у оквиру српскохрватског стандардног језика као цјелине, мада већина становника ове републике (управо онај „безбојни просјек“) има релативно уједначену селекцију, која се мање—више подудара с колективним изразом. Та чињеница била је лингвистичка основа принципа српскохрватског језичког заједништва и оријентација за практичне лингвистичке активности, па и за рад у подручју језичке стандардизације у БиХ.

Будући да у Босни и Херцеговини није могућа, нити је друштвено прихватљива, кодификација стандарднојезичке норме у смислу формирања посебног система норми који би се супростављао стандарднојезичким нормама српскохрватског језика као цјелине, или њезиним варијантама (без обзира на степен подударања једних и других), стандардизација се овдје нужно своди на одређене поступке које карактерише више дескрипција него прескрипција, односно утврђивање стварнога стања и проналажење рјешења за нормално функционисање постојеће норме, а не строго нормирање у смислу обавезне унификације израза. Стога је у Босни и Херцеговини организован веома разгранат и интензиван истраживачки рад, усмјерен у три основна правца, односно на три у најширем смислу схваћена предмета истраживања:

1. савремени стандардни језик у БиХ — у оквирима шире, српскохрватске стандарднојезичке проблематике;

2. историја литерарног језика у 19. вијеку и првој половини 20. столећа и

3. босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс — синхрониска дескрипција и однос према савременом стандардном језику.

Резултати тога рада требало би да дају објективну слику стандарднојезичке ситуације у БиХ и допринесу утврђивању особености босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза у колективној употреби. Један дио програма је већ реализиран, па

се на основу тога могу изводити сигурнији закључци о неким особинама, на примјер о босанскохерцеговачком стандардном ијекавском изговору (11). Први резултати истраживачког рада у Босни и Херцеговини објављени су у сталним публикацијама Института за језик и књижевност у Сарајеву: Радовима Одјељења за језик (књ. I, II, III, IV, V, VI и VII), Босанскохерцеговачком дијалектолошком зборнику (књ. I и II), Монографијама Одјељења за језик (књ. I: Муслиманска имена оријенталног поријекла у Босни и Херцеговини), Посебним издањима Одјељења за језик (књ. I, II, III, и IV), библиотеци Приручници (књ. I: Школски рјечник термилолошких вишеструкости, књ. II: Наш језик у пракси), на страницама часописа Књижевни језик итд. На тај начин осигурава се нормалан поступак у кодификацији, прекодификацији или усавршавању, односно осавремењивању норме: ПОПИС, ОПИС, па тек на крају — ПРОПИС, за шта се, поред осталих, посебно залагала проф. Милка Ивић (5, 3).

Кад је ријеч о доношењу „прописа”, као завршног чина у процесу језичке стандардизације, онда тај поступак у Босни и Херцеговини, с обзиром на све што је досад речено, не треба схватати као успостављање (поготово не као откривање) некаког босанскохерцеговачког система стандарднојезичких норми или одредби којима би се ријечи и облици српскохрватског стандардног језика обиљежавали и разврставали као „босански” и „небосански”, према томе да ли се рјеђе или чешће употребљавају у тој средини. Отвореном и динамичном стандарднојезичком изразу какав је босанскохерцеговачки више одговара дескрипција као оријентација за селекцију у колективном изразу него строга норма која би га одређивала у цјелини као статичну појаву. У складу с таквом оријентацијом, у Босни и Херцеговини није досад донесена ниједна норма која би се могла означити као искључиво босанскохерцеговачка. То, међутим, не значи да у Босни и Херцеговини нема ниједне језичке особине коју не бисмо могли наћи у двјема варијантама, или да не постоји потреба извјесних корекција постојеће српскохрватске стандарднојезичке норме — у смислу њеног дограђивања, осавремењивања и усклађивања са стандарднојезичком ситуацијом у тој средини. Таква једна корекција мораће се, на примјер, извршити у правилима о употреби гласа *x* у неким ријечима (*промаха*, *аждаха* и сл.). Али то су заиста ситне корекције, које ни у ком случају не могу нарушавати јединственост система српскохрватских стандарднојезичких норми, не само зато што се односе на неколико мање фреквентних случајева него и стога што ће се нужно давати као могућност избора уз постојећа рјешења (дакле: *аждаха*, *промаха* поред *аждаја*, *промаја* — потпуно равноправно и на стандардном нивоу, како је било и у ранијим правописима, Белићеву и Боранићеву).

Овакав приступ српскохрватској стандарднојезичкој норми у Босни и Херцеговини, као што је већ речено, проистиче из језичке и друштвене стварности и одговара друштвеним и кул-

турним потребама те социокултурне средине, као вишенационалне друштвене заједнице. Тај приступ, односно концепт језичког заједништва (15), омогућује да српскохрватски, односно хрваткосрпски стандардни језик функционише као инструмент културе и цивилизације четири народа: Црногораца, Хрвата, Муслимана и Срба — свих заједно и сваког посебно. Шире гледано, једино се на тај начин у постојећој друштвеној структури може осигурати интегритет националних култура и њихово природно прожимање.

Концепт језичког заједништва супротставља се унитаристичком и сепаратистичком (етноцентристичком) приступу српскохрватском стандардном језику. Унитаристички приступ заснива се на лингвистички неутемељеном схватању да стандардни језик, без обзира на карактер друштвене заједнице којој служи, мора бити потпуно јединствен, да у њему не могу постојати варијанте или стандарднојезички изрази појединих социокултурних средина, односно могућност различитих устаљених селекција у оквиру заједничке стандарднојезичке норме. Други, сепаратистички приступ полази од лингвистички такође неоснованог, а у Босни и Херцеговини и друштвено неприхватљивог, становишта да сваки народ мора имати свој посебан стандардни језик, као да у свијету не постоје бројни примјери који то демантују (3, 32).

Политика језичког заједништва остварује се у Босни и Херцеговини, осим у приказаном односу према нормама српскохрватског стандардног језика и језичкој стандардизацији, и у читавом низу практичних поступака:

— омогућавању пуне слободе индивидуалног избора језичких изражајних средстава у оквиру широко схваћене заједничке српскохрватске стандарднојезичке норме;

— поштовању стандарднојезичких изрази других социокултурних средина на српскохрватском језичком подручју и прихватању изворних текстова на било ком изразу и у било каквој селекцији у оквиру српскохрватског стандардног језика, односно њиховом објављивању у босанскохерцеговачким средствима информисања, без икаквих коректура у смислу језичке адаптације;

— систематском упознавању с културном и језичком баштином и савременим вриједностима свих народа и средина на српскохрватском језичком подручју (у том је смислу карактеристичан закључак о равноправној употреби оба писма — ћирилице и латинице — и закључак о примјени „двојне терминологије”, или, тачније: термилолошких вишеструкости у школама СРБиХ (10, 52), као и настојање да се та одређења проведу у живот (16) итд.

Таквим поступцима и односом према српскохрватској стандарднојезичкој норми познати принцип еластичне стабилности стандардног језика добија у нас нове димензије, које захтијевају теоретску разраду и образложење, на чему се у Босни и Херцеговини такође интензивно ради.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брозовић, Далибор: *О неким начелним питањима правописне норме* (Језик, XX, 1, 19).
2. Брозовић, Далибор: *О проблемима варијаната* (Језик, XIII, 2, 35).
3. Брозовић, Далибор: *Стандардни језик* (Матица хрватска, Загреб, 1970, 32).
4. Храсте, Мате: *Проблем норме у књижевном језику* (Језик, XIII, 1).
5. Ивић, Милка: *Проблем норме у књижевном језику* (Језик, XIII, 1).
6. Јанковић, Србан: *Поглед на босанскохерцеговачки међуваријантски језички тип* (Преглед, Сарајево, бр. 5, 1967).
7. Јонке, Људевит: *Проблем норме у хрватскокрпском књижевном језику* (Језик, XIII, 1).
8. Катичић, Радослав: *Проблем норме у књижевном језику* (Језик, XIII, 1).
9. Катичић, Радослав: *Нормирање књижевног језика као лингвистички задатак* (Језикословни огледи, Школска књига, Загреб, 1971; Језик, XI, 1).
10. *О књижевнојезичној политици у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини* (Ослобођење, Политичка библиотека, Сарајево, 1975).
11. Пујић, Саво: *Дистрибуција ијекавских варијација у замјени јага у савременој босанскохерцеговачкој писаној пракси* (Радови Одјељења за језик Института за језик и књижевност у Сарајеву, књ. I, Сарајево, 1974).
12. *Српскохрватски језик — актуелна питања* (Рад, Београд, 1979).
13. Шипка, Милан: *Друштвени и лингвистички аспекти стандардизације српскохрватског језика — тезе* (Језик у друштвеној средини — зборник радова са конференције ЈЕЗИК И ДРУШТВО, Нови Сад, 1976, 41).
14. Шипка, Милан: *Језички савјетник* (Свјетлост, Сарајево, 1975).
15. Шипка, Милан: *Language and Togetherness* (Survey, Year 2, No. 3, Сарајево, 1975).
16. *Школски рјечник термилолошких вишеструкости* (Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Приручници 1, Сарајево, 1979).

PRESENT DAY SERBO-CROAT STANDARD LANGUAGE NORM IN THE CONTEXT OF THE LINGUISTIC AND SOCIAL REALITY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Based on the social character of the standard language norm and its functions in general, this paper deals with specifics of Serbo-Croat standard language norm, its development, its present state and future perspectives in the context of linguistic and social reality of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina.

In addition to the information about linguistic activities in Bosnia and Herzegovina, the author discusses aspects of language planning, this being based on four principles of literature and language policy.

The author particularly lays stress on two of these principles: one of them being the fact that Serbo-Croat is the common language of Serbs, Croats, Muslims and Montenegrins: the second being the complete individual freedom of choice between the linguistics means of expression within the framework of a broad standard language norm.

The views presented in this paper should be understood as being opposed to those advocating nationalistic, separatist and centralist approaches to contemporary problems of the Serbo-Croat language and the standard language norm.